пов'язану не лише з емоційною, а й з ментальною цариною та фізіологічними потребами індивіда. Любов людини і її об'єкт у прислів'ях оцінено здебільшого позитивно, хоча можлива й негативна оцінка. Позитивну аксіологічність має передовсім духовний складник почуття, а для тілесних виявів, навпаки, характерний негативний модус. Насамкінець спробуємо відтворити узагальнений образ концепту ЛЮБОВ, який проте не претендує на вичерпність, за даними українських паремій: кохання не залежить від волі суб'єкта, вибір об'єкта зазвичай не мотивований, однієї краси для любові недостатньо, потрібне ще й духовне єднання, кохання безкорисне, але водночас без матеріальних статків згасає. Запропонований лінгвокультурний підхід до вивчення засобів вербального наповнення одного із ключових концептів українського етносу відкриває перспективи для комплексного опису наївної картини світу на матеріалі паремійного фонду.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) : монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 590 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 3. – 552 с.
4. Керлот Х. Э. Словарь символов. Мифология. Магия. Психоанализ / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 698 с.
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры : Сб. / [общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журинской]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
9. Словник української мови : в 11-ти томах / [редкол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – 840 с.

ДЖЕРЕЛА

Н – Українські прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [упоряд., приміт. та вступна стаття М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
ПП-90 – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1990. – 528 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Калько Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, ономасіологія, лінгвокультурологія.

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Тетяна КАПІТАН (Кіровоград)

У статті розглянуто явище полісемії іменників сучасної німецької та української мов, проаналізовано зв'язки іменників з лексико-семантичними парадигмами різних видів, роль та місце найбільш багатозначних іменників у словниковому складі.
Ключові слова: полісемія іменників, лексико-семантичні парадигми, лексема, словниковий склад.
The article is devoted to the phenomenon of noun polysemy of modern German and Ukrainian languages to links of nouns with lexico-semantic paradigms of different kind, to the role and place of polysemy in lexicon.
Keys words: polysemy of noun, lexico-semantic paradigms, lexema, lexicon.

Сучасна лінгвістика постійно шукає шляхи порівняння структурних та семантичних систем мов у повному обсязі. Спостерігається стрімкий розвиток та удосконалення підходів щодо проникнення в новітню парадигматику та синтагматику мов для розв'язання багатьох теоретико-практичних та прикладних завдань.

Полісемія, тобто здатність слова мати два і більше значення, є головною властивістю лексичних одиниць та однією з найбільш важливих мовних універсалій. У ній виявляються творчі потенції мови, яка забезпечує потреби процесу пізнання за допомогою обмежених формальних засобів.

Останнім часом у мовознавстві з'явилася низка досліджень, у яких розглядаються питання системності полісемії.

Зокрема, проблемою полісемії займалися представники різних напрямів семасіології (Ю. Д. Апресян, Р. А. Будагов, А. А. Полікарпов та ін.), однак вона й досі остаточно не розв'язана.

Метою статті є вивчення особливостей полісемії іменників сучасної німецької та української мов і встановлення її зв'язку з іншими змістовими та формальними характеристиками лексичних одиниць.

Вивчення полісемії, установлення причин виникнення у слові нових лексичних значень та їхніх можливих форм вимагає врахування двох аспектів лінгвістичної науки:

а) історичного, оскільки багатозначність виявляється більш повно в процесі розгляду слова протягом його розвитку;

б) таксономічного, головним завданням якого є встановлення класифікацій семантичних змін слова.

За традиційним визначенням, причиною полісемії є видозміна та розвиток початкового значення слова, що пояснює погляд не лише на певну структурну організацію лексичного значення, але й вказує на напрямок дослідження в історичному аспекті.

Становлення семасіології у першій половині XX століття зумовило зміну її предмета: почали звертати увагу на природу лексичного значення слова як символічної функції слова. Незалежно від того, яку основу значення розмежовували дослідники (предметну, логічну, психологічну чи суто прагматичну), усе зводилося до нереляційного розуміння слова.

Окрім установлення причин та типів зміни значення слова, основним напрямком у вивченні полісемії є опис його семантичної структури, який виявляється більш синхронним, ніж історичним.

Зокрема Г. Пауль, використовуючи історичний підхід до лексичного змісту слова, кваліфікував більш стійкі асоціативні уявлення, розмежовуючи узуальні та оказіональні значення як абстрактні та конкретні [2, с. 97]. На думку Г. Пауля, основна причина зміни значення слів – відхилення оказіонального від узуального [2, с. 101].

У зв'язку з цим виникають нові аспекти вивчення полісемії:

а) визначення семантичної структури слова, розмежування в лексичному змісті слова різних типів лексичних значень (прямих, переносних, основних, похідних, вільних, структурно обмежених);

б) установлення причинно-наслідкових зв'язків між значеннями полісемантичних слів та їхньою сполучуваністю;

в) використання контекстних підходів до полісемії.

На увагу заслуговує праця Д. М. Шмельова „Проблеми семантичного аналізу лексики“, який значно розширив проблематику вивчення полісемії. На думку автора, полісемію варто визначати як семантичну єдність, яка існує між значеннями того самого слова та формується на основі спільних семантичних, асоціативних (метафоричних, метонімічних) перенесень. Окрім того, учений запозичує та використовує цілу низку фонологічних понять (опозиція, диференційні ознаки, позиційні обмеження, нейтралізація), які дозволили впорядкувати опис лексичного значення слова, проте відсутність ізоморфізму між одиницями фонологічного та лексико-семантичного рівнів мови робить використання фонологічних понять обмеженим. Одним із нових понять формулювання сутності багатозначного слова є також семантична невизначеність та дифузність лексичного значення.

Стверджуючи, що виникнення значень залежить від використання слова в різних лексико-семантичних позиціях, Д. М. Шмельов фактично описує багатозначність слів через поняття лексико-семантичного варіювання [4, с. 70].

Практика складання словників давно вже виявила факт багатозначності, оскільки ідейний зміст слова досить рідко вичерпується одним значенням: здебільшого воно розкривається як сукупність низки значень. Так, слово Bild має декілька лексико-семантичних варіантів, між якими існує тісний зв'язок. Основний варіант – „картина, зображення“ може означати: а) картину художника: Es gelang ihm, sich Bücher zu beschaffen mit Reproduktionen von Bildern und Zeichnungen des Goya. (L. Feuchtwanger. Erfolg); б) декорацію на сцені: Erst lässt man sich den „Faust“ vorspielen … in geschmackvoll gemachten Bildern …(A. Zweig. Der Regenbogen.); в) ілюстрацію в книзі: Hinter den Bäckerschürzen lagen einige Büchlein. Sie trugen auf den Titelseiten grellbunte Bilder …(E. Strittmatter. Der Wundertäter.); г) відображення на предметах домашнього вжитку, а також етикетки, наклейки: … mit bunten Bildern beklebte Blechdosen, in denen Sardinen aufgereiht sind.(W. Steinberg. Als die Uhren stehen bleiben.); д) фотографію: Auf der Kommode steht in einem kleinen Holzrahmen ein Bild von Großmutter. (G. Görlich. Der schwarze Peter.); е) кадр фільму: Schließlich erzählte Johanna von gewissen Theorien … über den Einfluss des Films, des bewegten Bildes, auf die Malerei … (L. Feuchtwanger. Erfolg.); ж) відображення на екрані телевізора: das milchgraue Bild schien aus dem Weltraum zu kommen (H. Otto. Zeit der Störche.).

Похідним від основного є варіант „картина, сцена вистави“, тобто частина спектаклю, яка характеризується тією самою декорацією, підрозділ акту у драмі: In fünf Minuten entstand die Dekoration zur nächsten Szene, dem Bild Stilleben … (L. Feuchtwanger. Erfolg.). Похідний від попереднього варіант „вид, картина“ означає вже не вид на сцені та пов'язану з ним дію, а картину, пейзаж: Er genoß so das lang entbehrte Bild der heimatlichen gebirgischen Landschaft … (M. W. Schulz. Wir sind nicht Staub im Wind.).

Похідним від основного виступає також варіант „картина, вистава, образ, символ“, тобто те, що можна бачити, оглядати або уявляти собі у конкретних образах (… damit Kollege Gabelbach ein Bild von dir und deiner Tätigkeit bekommt. H. Kant. Das Impressum.); а також художні образи літературних творів (Zu achten ist auch auf Storms Kunst des Symbols, auf Bilder von besonderem Aussage- und Anschauungswert … Fr. Böttger. Erläuterungen.). Цей варіант вирізняється великим ступінем абстракції, але пов'язаний з основним варіантом „картина, відображення“. Зв'язки між варіантами лексеми Bild очевидні [1, с. 22].

Розмежування окремих семантичних елементів у складі слова повинно збігатися в усіх словниках, однак трапляється багато відмінностей у визначенні їхньої кількості та репертуару. Пояснюється це не стільки відмінностями обсягу та завдань словника, скільки недосконалістю методу аналізу семантики лексичної одиниці.

Особливо складно встановити межі полісемії та омонімії. Досить часто ті самі слова в різних словниках кваліфікуються по-різному.

Зокрема, іменник Akt запозичений з латинської мови та зафіксований у словнику Г. Пауля із значенням „дія“. Як відомо, поділ вистави на акти започатковано в римському театрі. В етимологічному словнику серії Дуден указано, що в XIX столітті це слово стало вживатися у сфері живопису, скульптури із значенням „оголена натура“ (Der große Duden.). У сучасній німецькій мові лексема Akt характеризується декількома лексико-семантичними варіантами. Основний варіант – „акт, дія, церемонія, вчинок“ (…sympathisch waren mir zwei andere Autoren, deren Namen bei demselben barbarischen Akt gerufen wurden, woraufhin ihre Werke in die Flammen flogen. Es handelte sich um Heinrich Mann und Erich Kästner. H. Kant. Das Impressum.) означає єдину дію або прояв дії, а також який-небудь святковий захід (Rudi Hagedorn hörte nicht mehr viel von dem nun feierlichen Akt. M.W. Schulz. Wir sind nicht Staub im Wind.). Похідним від цього основного вважається варіант „театральна дія, акт“ (… es hat an die fünf Jahre gedauert, bis ich die vierte Szene des fünften Akts nachholen konnte. H. Kant. Die Aula.), тобто завершена частина театральної вистави або драматичного твору, а похідним від останнього є варіант „акт, оголена натура“ (у живописі, скульптурі) (Und nun wollen wir den Akt vorläufig wieder einhüllen. B. Kellermann. Totentanz.), тобто самостійно завершений твір мистецтва окремого жанру.

Водночас існує ще один варіант „документ, офіційний запис, складений за встановленими зразками, протокол“, похідний від основного. Якщо попередній означає вчинки, дії людей, то цей похідний варіант виражає письмову фіксацію тих чи інших справ людини, пригод: „Geben Sie mir das Dossier, das Gehrke uns geschickt hat, den Akt über die „PN“, verlangte Wiesener (L. Feuchtwanger. Exil.).

Поданий приклад викликає дискусію у лексикографів. У одних словниках він не фіксується (напр., у словнику Е. Агріколи), а в інших (напр., у двохтомному словнику під ред. О. І. Москальської) подається як омонім, однак є підстави вважати його лексико-семантичним варіантом слова Akt (значення цього варіанта зафіксовано також у словнику Р. Клаппенбах і В. Штайнітца, тобто Akt представлено як багатозначне слово).

Якщо порівняти слова Weise I “спосіб, манера” (Es waren nicht nur Berufmusiker, die auf diese Weise das Publikum unterhielten … L. Mallachow. Der Vorhang öffnet sich.) і Weise II “мелодія, наспів, пісня” (Im Radio ist immer noch Unterhaltungsmusik; die Weisen wechseln ununterbrochen; die meisten Texte handeln von Liebe, und die Melodien sind schmelzend und neckisch. W. Steinberg. Als die Uhren stehen blieben.), то тут виявляється омонімія (хоча у словнику Е. Агріколи його представлено як слово з двома значеннями). Weise I означає прийом або систему прийомів для досягнення якої-небудь цілі, а Weise II -- милозвучну послідовність звуків, яка утворює відому музичну єдність, наспів; семантичного зв’язку між ними немає [1, с. 25–27].

Лексикографи добре знають, що індивідуальне вживання слова і новий відтінок, який виникає у цьому випадку, не слід змішувати із практичним використанням слова в мові, проте розмежувати один тип слововживання із іншим не завжди легко, тому в словниках трапляється багато суперечливих прикладів.

Однією з найбільш складних проблем у лексикографії є розчленування недиференційного значення на низку „окремих“ значень і, навпаки, необґрунтоване поєднання різних значень в одне.

Розглянемо іменник Erde. У стилістичному словнику Лейпцігського бібліографічного інституту першим зафіксовано значення варіанта “земна куля, планета Земля”, у словниках Е. Агріколи, Р. Клаппенбах і В. Штайнітца – значення варіанта “земля, грунт”, яке відповідає етимологічному. Останній варіант уживається і нині.

Аналіз мовного матеріалу показує, що перевага надається варіанту “земна куля, планета Земля”, хоча він з’явився набагато пізніше в системі варіантів лексеми Erde порівняно з іншими варіантами (“земля, грунт”, “земля, місцевість” та ін.). Основний варіант характеризує землю як одне із небесних тіл, як одну із дев’яти планет сонячної системи, обжиту планету, Земну кулю. Цей варіант трапляється в художній літературі в різноманітних словосполученнях: Die Entstehung der Erde, das Werden der Erde, die Erde war feuerflüssig, alle Dinge der Erde zum Kreisen bringen (E. Strittmatter. Der Wunderläter.), die Erde fährt um sich selber, der Mond fährt um die Erde, die Erde fährt um die Sonne (W. Steinberg. Als die Uhren stehen bleiben.), Grenzlinie zwischen Himmel und Erde, Grabenrunzeln der Erde in früherer Zeit (Chr. Wolf. Der geteilte Himmel.), die Erde ist rund (H. Kant. Das Impressum.), Klimazonen der Erde, die Anziehungskraft der Erde … Newtons Gravitationsgesetz und Konjunktion zwischen Erde und Sonne … (H. Kant. Die Aula.)

Похідним від основного вважається варіант “земля, грунт” як верхній шар земної кори, який несе на собі рослинний покрив: gute, fette, lehmige, magere, lockere, trockene, feuchte, frische Erde, … ganz unten ist eine sehr harte Erde (H. Kant. Das Impressum.)

З основним пов’язано також варіант “земля, суша, грунт”, тобто земна поверхня, не зайнята водним простором: … Berlin.., jetzt ausgestattet mit Millionen Schächten, Röhren, Leitungen unter der Erde, mit endlosen Häusern und wimmelnden Menschen auf der Erde … (L. Feuchtwanger. Die Brüder Lautensack.)

До нього приєднується варіант “стать”: Manfred stapelte Tabellen und Berechnungen auf der Erde (Chr. Wolf. Der geteilte Himmel.)

Іншими похідними є варіанти “край, місцевість, ландшафт”, який характеризує окреме місце землі (Die Erde erfreute das Auge erfreute das Auge durch eine Palette von Farben. Chr. Wolf. Der geteilte Himmel.), і “земний світ, земне життя” (Meister Pappkes Salzstangen waren stadtbekannt. Ihr guter Ruf würde sich sicher über die ganze Erde ausbreiten (E. Strittmatter. Der Wundertäter.)

Як бачимо, усі варіанти лексеми Erde об’єднуються навколо варіанту “земна куля, планета Земля”. Варіант “земля, грунт”, який означає не тільки верхнє покриття земної кори, але й речовину, яка входить до складу кори планети, відступив на другий план, хоча досить часто в сучасній мові вживається: schwere, fruchtbare, humusreiche, schlechte, karge, feste, kühle, steinige, sandige, harte, feuchte, nasse, frische Erde, die Erde ausheben, abstechen, häufeln, auflockern, aufreißen, aufwülen, umwühlen, bebauen, die Staat in die Erde bringen, Pflöcke, Pfähle in die Erde schlagen, rammen. (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache)

Отже, у сучасній мові він сприймається, як похідний варіант, або актуальним в нашу епоху став варіант “земна куля, планета Земля”. За переконанням Х. Касареса, “різні значення слів ведуть боротьбу за першість між собою”, цим пояснюється також розвиток зв’язку між лексико-семантичними варіантами конкретного слова [1, с. 39-40].

У лексикографії існує позиція, досить точно сформульована Л. В. Щербою: „Труднощі пошуку чого-небудь не доводять ще відсутності того, що саме шукають. Словник є простим, хоча і повним зібранням прикладів не окремих фонетичних слів, а зібранням згрупованих під окремими словами загальних понять. Тому в словнику під кожним фонетичним словом обов’язковим повинен бути даний точний перелік понять“ [5, с. 282].

Розглянемо полісемію слів сучасної української мови, лексика якої весь час збагачується, розширюється, відбиваючи все глибше й багатогранніше пізнання людиною об’єктивної дійсності. Поповнення лексичного складу мови відбувається, з одного боку, за рахунок словотворення й запозичень з інших мов, а з іншого – шляхом розвитку багатозначності, тобто використання відомих слів для найменувань різних явищ. Іменник “лінія”, наприклад, відомий у сучасній українській мові з такими значеннями: вузька смуга, риска на поверхні чогось (провести пряму лінію); уявна риска, що з’єднує дві точки або утворюється перетином двох площин (лінія екватора, лінія горизонту); уявна чи справжня смуга або риска, що визначає межу, рубіж чогось (лінія фронту, бокові лінії футбольного поля); шлях транспортного чи іншого зв’язку, залізнична, трамвайна колія (телеграфна лінія, трамвайна лінія); спрямування, спосіб дії, думок (генеральна лінія партії). Усі названі значення групуються навколо первинного, основного. У таких сполученнях, як лінія горизонту, лінія фронту, значення полісемічного іменника “лінія” зберігає тісний зв'язок з вихідним, а у відтінку “лінія поведінки чи гнути свою лінію” такий зв'язок слабкий.

Прикметник “важкий” поширений в українській мові зі значеннями: такий, що має велику вагу (важка колода); позбавлений легкості, швидкості (важкі кроки); такий, що вимагає великих зусиль, напруження (важка праця); сповнений труднощів, злигоднів, горя (важке життя); великий, сильний, глибокий (важке горе); дуже серйозний, небезпечний (важке поранення); нелагідний, неприємний у стосунках (важка вдача, важкий співробітник). Усі відтінки зберігають внутрішній зв'язок різного ступеня з основним значенням, яке виявляється у таких сполученнях, як важка колода, важка валіза, важка річ, тобто вказує на велику вагу.

Значення полісемічного дієслова “піднімати” розглядаються в сполученнях: піднімати олівець з підлоги, піднімати штангу, піднімати руку, піднімати повстання, піднімати полк в атаку, піднімати голос. Вони розвинулися на базі основного значення, яке можна визначати як дію, спрямовану на переміщення чогось знизу вгору. Отже, багатозначність передбачає єдність загального значення слова при наявності його семантичної різноманітності [3, с. 38].

Конкретне значення полісемічного слова реалізується лише в контексті. Наприклад, слово “вільний” функціонує зі значеннями: “Близько час, коли всі колонії перетворяться на вільні країни”, “Народ проти панів повстав і вільним став” (Нар. тв.), “Корчагін одержав нарешті бажане право вільного перегляду книжок” (М. Островський), “Спитав вільного місця, показали йому повз стіну” (Л. Тесленко).

У кожному випадку слово “вільний” має специфічні значення (такий, що не знає гніту, експлуатації, незалежний, не обмежений забороною, безперешкодний, не заповнений, не зайнятий ніким), які реалізуються й конкретизуються в контексті.

Умови реалізації значень полісемантичних слів залежать від віднесеності слова до лексико-граматичної категорії й від його семантичного та стильового вживання. Для розкриття багатозначності не потребують широкого контексту іменники, що вживаються в переносному значенні у функції терміна. Значення терміна цілком розкривається в словосполученні, у якому другий іменник має форму родового відмінка: сила струму, тиск пари, потужність електростанції, ділення тризначних чисел. Подібні словосполучення можуть розкривати семантику загальновживаних багатозначних іменників: у розквіті сил, гори книг, потік машин, намет туристів. Дуже часто реалізувати переносне значення іменника допомагають означення, виражені прикметниками: “Дорош зрозумів, що вони все ще грязнуть, усе ще мордуються в цьому болотяному царстві”; “На одній з водяних лисин він побачив гурт диких качок”

(Г. Тютюнник) [3, с. 39]. У реченні прикметник-означення допомагає розкрити кожне значення іменника, з яким він узгоджується.

Полісемія німецької та української мов може співвідноситися з різними лексико-семантичними парадигмами (омонімією, синонімією, антонімією), однак порівняно з українською мовою в німецькій мові омонімія не розповсюджене явище. Синонімія в німецькій мові особлива тим, що в синонімічні відношення вступають не всі, а лише деякі значення слова. В українській мові багато слів мають декілька синонімічних значень.

Конкретне значення багатозначного слова реалізується лише в певному контексті.

Причинами виникнення лексичної багатозначності в обох мовах є:

1) безмежність зовнішнього світу та обмеженість словникового складу;

2) принцип економії (потенціальні комбінації фонем дозволяють значно збільшити кількість слів у будь-якій мові, але цього в дійсності не відбувається);

3) взаємозв'язок самих предметів і явищ, який віддзеркалюється у свідомості людини у вигляді "групи значень".

Отже, аналіз іменникових одиниць німецької й української мов свідчить, що полісемія іменників сучасної німецької та української мови, тобто здатність слова мати два і більше значень, є однією з найважливіших мовних універсалій і вважається одним із шляхів розвитку обох мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ивлева И. И. Семантические особенности слов в немецком языке / И. И. Ивлева. – М. : Высш. шк., 1978. – 104 с.
2. Пауль Г. Принципы истории язика / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит.,1960. – 500 с.
3. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка та ін.]. – К. : Вища шк., 1993. – 366 с.
4. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Высш. шк., 1973. – 280 с.
5. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Капітан Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: багатозначність іменників в українській та німецькій мовах.

ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ В ПУБЛІЦИСТИЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Галина КЛІМЧУК (Кривий Ріг)

Статтю присвячено дослідженню лексичних інновацій у публіцистичному доробку М. Грушевського; здійснено аналіз структурних особливостей, семантичного складу й функціональних можливостей неологізмів, з'ясовано їх стилістичний статус у сучасному літературному вжитку.

Ключові слова: лексична інновація, лексичний неологізм, семантичний неологізм, оказіоналізм, персонім, ідеонім.

The article considers lexical innovations in the publicistic work of Hrushevsky M.; the analysis of the structural peculiarities, semantic system and functional possibilities of neologisms is made, the stylistic status in the modern literal usage is clarified.

Key words: lexical innovation, lexical neologism, semantic neologism, okasionalism, personim, ideonim.

Дослідження проблем функціонування української мови в один із найбільш знакових відтинків її розвитку – кінець XIX та початок XX ст. – важливий крок у процесі повернення мови до її першоджерел. Окреслений хронологічний етап увійшов в історію української мови насамперед як період становлення її стилістичної системи. Стильова нерозгалуженість і брак словникових ресурсів народної мови для номінації найрізноманітніших абстракцій із вищих комунікативних сфер суспільного буття зумовили важливу тенденцію розвитку лексико-семантичної системи тогочасної літературної мови – «кування» нових слів. Потреба збагачення українського тезаурусу лексичними інноваціями, спродукованими на народній основі, була спричинена насамперед тим, що, починаючи з другої половини XIX ст., «дуже гостро постало питання про те, чи є українська мова окремою слов'янською мовою, чи наріччям російської або польської. Одним із показників її «окремішності» мала стати розмаїта лексика, відмінна від іншомовної», що й призвело до масової появи індивідуально-авторських новотворів, так званих «кованих» слів [5, с. 31]. Відтак вагомою стилеутворювальною складовою мовної практики більшості соціально, політично й лінгвістично активних персоналій цієї доби слугували інноваційні виражальні засоби, тобто неологізми.

До висвітлення питання індивідуально-авторських новотворів кінця XIX – початку XX ст. долучалося багато українських учених, зокрема Ю. Шевельов, І. Огієнко, А. Москаленко, О. Муромцева, В. Русанівський, Ж. Колоїз та ін. Об'єктом численних лінгвістичних студій упродовж останніх десятиліть неодноразово ставала мовна спадщина М. Старицького, І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова, П. Куліша, Олени Пчілки й інших «ковалів» тогочасної української літературної мови. Проте поза межами наукових зацікавлень мовознавців досі залишається творчий доробок авторитетного представника українського національного відродження початку XX ст. М. Грушевського, мовотворчість якого на сьогодні маловивчена й не завжди об'єктивно оцінена. Мета нашої статті полягає в тому, аби дослідити структурно-семантичні й функціонально-стилістичні особливості неологізмів, засвідчених публіцистикою М. Грушевського, та з'ясувати стилістичний статус цих лексичних одиниць у сучасній літературній мові.